

LIQUID SURVEILLANCE

Zygmunt Bauman en David Lyon
Liquid Surveillance

Vertaald uit het Engels door Menno Grootveld

Editie Leesmagazijn 2019

© 2 0 1 2
P O L I T Y
© 2 0 1 8
E D I T I E
L E E S
M A G A Z I J N

De vertalingen van citaten en parafrases zijn van de hand van
de vertaler, op noot 39 na.

NUR:730 ISBN:978-94-91717-54-3 Alle rechten voorbehouden.
Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd of openbaar
gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij mechanisch, elek-
tronisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier,
zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inleiding	7
1	
Drones en social media	30
2	
Liquid Surveillance als post-panopticum	73
3	
Vervreemding, verwijdering en automatisering	102
4	
(On)veiligheid en surveillance	132
5	
Consumentisme, nieuwe media en sociale selectie	158
6	
Een ethisch onderzoek naar surveillance	171
7	
Handelingsperspectief en hoop	183
Eindnoten	204

Inleiding

David Lyon: Surveillance is een belangrijk aspect van de moderne wereld en in de meeste landen weten mensen maar al te goed hoe surveillance hen raakt. Niet alleen in Londen en New York, maar ook in New Delhi, Shanghai en Rio de Janeiro zijn videocamera's een bekend verschijnsel in de openbare ruimte geworden. Reizigers op luchthavens overal ter wereld zijn zich er bewust van dat ze niet alleen te maken krijgen met twintigste-eeuwse paspoortcontroles, maar ook met nieuwere zaken als bodyscanners en biometrische controles, die sinds 9/11 wijdverbreid zijn geraakt. En als het om veiligheid gaat, komen ook andere vormen van surveillance, die verband houden met routinematige en alledaagse aankopen, online-toegang of deelname aan social media, steeds vaker voor. We moeten, in talrijke omstandigheden, uiteenlopend van het doen van online-aankopen tot het binnengaan van gebouwen, onze identiteitsbewijzen tonen, wachtwoorden opgeven en speciale codes gebruiken. Iedere dag slaat Google onze zoekopdrachten op, om ze te gebruiken voor op maat gesneden marketingstrategieën.

Maar wat betekent dit alles op sociaal, cultureel en politiek gebied? Als we domweg aan de slag gaan met nieuwe technologieën of toezichhoudende regimes ontwikkelen we misschien wel enig gevoel voor de reikwijdte van dit fenomeen, maar begrijpen we het dan ook? Het verkrijgen van inzicht in de omvang en de snelheid van verspreiding van de gegevensverwerking

is beslist van cruciaal belang om de surveillancegolf op waarde te kunnen schatten. De pogingen om surveillance aan banden te leggen zullen toenemen naarmate we ontdekken wiens levenskansen en mogelijkheden erdoor worden beïnvloed. Maar dit gesprek beoogt méér te doen, dieper te graven — door te dringen tot de historische en westerse oorsprong van de hedendaagse surveillance, en zowel ethische als politieke vragen te stellen over de groei van dit verschijnsel.

Surveillance is de afgelopen decennia een constant thema geweest in het werk van Zygmunt Bauman en veel van zijn waarnemingen zijn in mijn optiek van groot belang voor degenen die surveillance vandaag de dag proberen te begrijpen en erop willen reageren. Bauman is in de eerste tien jaar van de eenentwintigste eeuw vooral bekend geworden door zijn bespiegelingen over de opkomst van de zogenoemde ‘vloeibare (*liquid*) moderniteit’. Hier onderzoeken we in hoeverre dit begrip verhelderend kan zijn voor het denken over de hedendaagse rol van surveillance. Maar het andere leitmotiv in de analyse van Bauman is de nadruk op ethiek, en vooral op de ethiek van de Ander. In welke mate biedt dit een kritisch handvat voor het denken over surveillance vandaag de dag?

Liquid surveillance?

‘Liquid (vloeibare) surveillance’ is niet zozeer een alomvattende manier om surveillance te specificeren, maar eerder een oriëntatie, een manier om ontwikkelingen op het gebied van surveillance te duiden in de vloeibare en onzekere moderniteit van vandaag de dag. Vooral in het consumentendomein heeft surveillance een wat milder gezicht. Oude zekerheden verliezen hun kracht als stukjes persoonlijke data, die ten behoeve van een bepaald doel zijn verkregen, makkelijker voor een ander doel kunnen worden aangewend. Surveillance verspreidt zich op manieren die tot op heden ondenkbaar waren, waarbij op vloeibaarheid wordt gereageerd en vloeibaarheid wordt gereproduceerd. Zonder vastomlijnd kader maar beïnvloed door de eisen van ‘veiligheid’ en de voortdurende marketinginspanningen van de technologiebedrijven, wordt surveillance oncontroleerbaar. Het door Bauman ontwikkelde begrip van de vloeibare moderniteit maakt het mogelijk surveillance op nieuwe manieren te ‘vangen’ en biedt zowel treffende inzichten in de redenen waarom surveillance zich ontwikkelt zoals het doet, als een aantal productieve ideeën over de manieren waarop de schadelijkste gevolgen ervan kunnen worden tegengegaan en gekeerd. Dat is uiteraard mijn inschatting van de huidige situatie. Hoe Zygmunt Bauman erover denkt, zal in ons gesprek duidelijk worden...

Alom wordt aanvaard dat surveillance een centraal

aspect is van de moderniteit. Maar de moderniteit staat niet stil. We moeten ons ook afvragen over wat voor sóort moderniteit we het hebben. De hedendaagse omstandigheden kunnen worden omschreven als ‘late’ moderniteit, mogelijk als ‘postmoderniteit’ of—kleurrijker—als ‘vloeibare’ moderniteit. Zygmunt Bauman oppert dat de moderniteit op een aantal nieuwe en uiteenlopende manieren *vloeibaar is geworden* (wat verder gaat dan het vroegmoderne inzicht van Marx en Engels dat ‘al wat solide is zal vervluchtigen’). Twee kenmerken dringen zich op.

In de eerste plaats smelten alle sociale vormen sneller dan er nieuwe kunnen worden gegoten. Zij kunnen hun vorm niet vasthouden of zij verharden tot referentiekaders voor menselijk handelen en menselijke levensstrategieën, vanwege hun korte houdbaarheid. Geldt dit ook voor surveillance? Een aantal theoretici heeft erop gewezen hoe surveillance, ooit schijnbaar solide en vast, maar inmiddels veel flexibeler en mobieler, zich naar allerlei gebieden van het leven heeft kunnen bewegen waar het ooit slechts van marginale betekenis was.

Gilles Deleuze introduceerde de ‘*society of control*’, waarin surveillance niet zozeer groeit als een boom—betrekkelijk recht, in verticale richting, zoals het panopticum—maar eerder als een woekerend onkruid.¹ Zoals Haggerty en Ericson in navolging hierop signaleren, vangt de ‘*surveillant assemblage*’ stromen van wat we lichaamsgegevens zouden kunnen noemen door ze in zeer vloeibare en mobiele ‘datadubbelgangers’ te veranderen.² William Staples merkt ook op dat de he-